

УДК 930:94(477) «1917/18»

В.В. Гоцуляк

доктор історичних наук, професор, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І АГРАРНА ПОЛІТИКА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ У ВИСВІТЛЕННІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті на підставі аналізу сучасної літератури підводяться проміжні підсумки вивчення сучасними українськими вченими діяльності М.Грушевського, Центральної ради у сфері аграрного сектору економіки УНР. Звернута увага на значний доробок з цього питання провідних та молодих учених, які підготували змістовні видання, монографії, докторських, кандидатських дисертацій і значний масив публікацій статейного характеру. Зроблені узагальнення, висновки, що стосуються загальної тенденції висвітлення цієї проблематики, та намічені перспективи її подальшого дослідження.

Ключові слова: М. Грушевський, Центральна Рада, УНР, аграрна політика, аграрна реформа, земельні відносини, земельна власність, сучасна історіографія.

Постановка проблеми. З огляду на те, що аграрні перетворення і земельне питання в Україні мають глибоке історичне коріння, бо вони визначали долю переважної частини населення і ставили у пряму залежність могутність держави та її існування в 1917–1921 рр. накопичено значний масив праць, який підлягає аналізу. Варто дізнатися про їх зміст, сутність, спрямованість, фактори, які стимулюють доцільність подальшого вивчення в сучасному історіографічному та джерелознавчому вимірі теми, та чим викликана потреба значного поглиблення комплексного аналізу діяльності Центральної Ради і її Голови з метою розв'язання земельного питання в революційних умовах.

Актуальність теми зумовлюється багатьма факторами і серед них – потребою взаємозв'язку історії і сучасності, в контексті переосмислення досвіду минулого аграрного реформування і теперішніх спроб приватизації землі. До того ж, історія та історіографія дослідження аграрного питання у перший період національно-демократичної революції (1917–1918 рр.) вказує на той доконаний факт, що земельна проблема перебувала у центрі уваги, не лише тогочасного українського національного уряду, але в середовищі, радянських діаспорних та, особливо, сучасних вчених в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику ролі й місця аграрного чинника у революційних процесах в Україні 1917–1921 рр. прямо чи опосередковано відображено у вітчизняній історіографії в працях істориків (В. Верстюк, В. Солдатенко, І. Гоцуляк, М. Литвин, С. Макарчук,

О. Павлишин, Д. Яневський, Н. Кічігіна, О. Житков, П. Захарченко, В. Лозовий, С. Корновенко, О. Любовець та інших), істориків права (І. Заріцька, О. Волошко, П. Захарченко, О. Копиленко, О. Мироненко, А. Рагожина, Т. Щетініна та ін.). Чимало є опублікованих матеріалів присвячених, як загальному аналізу проблеми, так і конкретним аспектам за окремими державними формаціями, у тому числі, Центральної Ради УНР. Підготовлені й історіографічні праця, які також потребують до себе уваги вже в контексті створенні історії історіографії діяльності М.Грушевського і Центральної Ради у сфері аграрної політики.

Мета статті: в історіографічному ракурсі простежити процес вивчення українськими вченими діяльності М.Грушевського, Центральної Ради в галузі проведення аграрної політики, спроб правового і законодавчого забезпечення розподілу та перерозподілу землі в УНР в 1917 – 1918 рр

Виклад основного матеріалу. Ні у кого не виникає заперечення той факт, що потужний виступ та широка участь народних мас в Українській революції 1917–1921 рр. обумовлювали її переважно селянський характер. Також ні у кого не виникає сумніву, що М.Грушевський, учні його школи, решта істориків змінили образ української історії, зміцнили український рух кінця ХІХ – початку ХХ ст. Доробком національної української історичної науки стало утворення модерної концепції української історії. «Історія України-Руси» видатного вченого, наукові, науково-популярні праці істориків стали не лише метрикою українського народу, його державницьких устремлінь, але й надала динаміку інтелектуальному життю українського суспільства, націотворчим процесам, у силу того, що в них відобразилися суспільнозначливі історичні сюжети минулого. Були сподівання на те, що в умовах національно-демократичної революції представники української історичної науки, разом з національно орієнтованими політичними силами, спроможні побудувати реальну модель суспільно-політичної перебудови імперського простору, якою була Україна. Голова Центральної Ради, не лише керував її роботою, але й встигав швидко реагувати на соціальний запит: задоволення інтелектуальних потреб мільонів українців, які хотіли дізнатися про своє минуле та сучасне буття. Також вважається, що фрагментарні заняття наукою дозволяли М. Грушевському знаходити психологічний захист від надмірного стресового політичного життя.

М.Грушевський, члени урядів доби Центральної Ради мали високий освітній рівень. Серед них переважали юристи, науковці, викладачі вищих та середніх навчальних закладів і кооперативні діячі. Утім, як зазначає О. Кудлай тільки чотири працювали в державних установах і мали практику урядової служби [1, 310].

М. Грушевський та інші українські історики, отримавши реальну можливість визначити державну політику, глибоко усвідомлювали потребу зв'язати минуле й сучасне, тому, крізь призму поновлення

континуїтету історичної традиції намагалися імплентувати історичні знання у масову свідомість населення України. Творці революції стали першими її істориками, які осмислили аграрний характер Української революції 1917-1921 рр.: М. Грушевський, В. Вінніченко, П. Христюк, Д. Дорошенка та ін. Опинившись у вимушеній політичній еміграції ці та інші учасники революційних змагань, кожен по своєму оцінювали їх події. Утім політичні пристрасті брали верх. Не зважаючи на те, що серед представників української зарубіжної історіографії точилася політична боротьба з приводу ідейних пошуків, учасники революційних змагань, нечисельна група професійних істориків у своїх нарисах, мемуарах, публіцистиці, популярній та пропагандистській літературі зверталися до історії революційних змагань 1917-1921 рр. та оперували різною термінологією.

Сам термін «Українська революція» зародився в процесі розгортання революційних подій в Україні після падіння Російського самодержавства, утвердився в его-документах та працях українських політичних емігрантів в 1920-х – 1940-х роках. У пошуках історичної істини кожен дослідник з своїх політичних поглядів, партійної належності висвітлював перший період революції, здебільшого обмежуючись висвітленням свого ставлення до М.Грушевського як Голови Центральної Ради та вирішення аграрного питання УНР. Поступово склалися дві основні версії історії Української революції. Одна – республікансько-демократична (УНРівська). Друга консервативно-державницька (гетьманська). В них залежно від народницько-соціалістичній та державницько-консервативній ідеології репрезентувалися дві різновекторні версії діяльності М. Грушевського і Центральної Ради в галузі аграрної політики.

У післявоєнний період спадає гострота ідейно-політичної боротьби, виникає чітка межа між академічними школами (державницькою та народницькою) та ідеологічно-пропагандистською діяльністю політичних організацій, створюється Українське історичне товариство, формується українознавство як теоретична галузь науки. В дослідженнях з аграрної проблематики використовуються матеріали накопичені ще в міжвоєнний час. Аграрна політика Центральної Ради досліджується, як правило, в контексті соціально-політичних та військових подій. У центрі уваги авторів залишаються і питання відношення партій до вирішення аграрного питання, народницькі погляди М. Грушевського, які вплинули на аграрну політику Центральної Ради та багато інших аспектів.

У цілому, вже з 1920-х років – і по наші дні, завдяки розвитку досліджень української історії, представники наукової діаспори не лише зберегли, але продовжили та розвинули традиції до- і пореволюційної історіографії, а зазначена вище проблематика, поруч з іншою, була присутня у їх дослідженнях.

Діаспорні вчені, і перш за все, Л.Винар, розвинувши наукове грушевськознавство, складовою частиною якого є політична діяльність М.Грушевського на чолі Центральної Ради (його автономістські чи самостійницькі погляди і, взагалі ідеологічний вектор ЦР), уважно розглянули її складові, приділивши значну увагу селянсько-аграрній проблематики. Діаспорна історіографія з цього питання, як і перебігу Української революції у цілому,

демонструє ідейну, політичну, соціальну багатоманітність і, навіть, контрверсійність (публікації відбивали суперечності між політичними проводами двох українських республік, нерідко сповнені звинуваченнями і пошуком причин їх поразок) у висвітленні її подій і явищ, що є природним для будь-якої національної історіографії. Утім, ця тенденція поступово долається. Про це, свідчать звернення сучасних науковців до осягнення егодокументовання та концептуалізації Української революції, яке відбувалося в колах політичної еміграції.

Це, зокрема, довела своїм аналізом В. Піскун, дійшовши висновку про те, що українські політемігранти у міжвоєнний період в его-документах визначили основні концептуальні положення Української революції: окреслили ніжні хрологічні межі: 1920, 1921, 1923; українська революція з ентузіазмом зустрінута суспільством і на початковому етапі (до ухвалення I Універсалу) була складовою Російської революції, опісля виходить в лідери національного руху на постімперському просторі (ініціатива й проведення 3'їзду народів у вересні 1917 року), і стає окремішнім явищем зі своїми характерними особливостями; проголошення національної самостійності розглядається як епохальне явище; Україну визнали інші держави і з її існуванням мусили вже рахуватися; принципи української державності прийняли також і національні меншини (національні громади), які проживали в межах окресленої її повноваженнями території; втручання російських більшовиків у внутрішні справи УНР, використання ними внутрішньої політичної опозиції для захоплення влади, потім і пряме вторгнення в Україну стало детонатором суспільних потрясінь в Україні та поглибило хаос, з яким українська влада, не маючи зовнішньої підтримки, не могла справитися [2, 460]. Взагалі напрацювання українських діаспорних дослідників із селянознавчої проблематики мають бути детально вивчені. Щодо нашої теми, то чітко виділяють декілька періодів її освоєння: 1) міжвоєнний (1920-і – 1939 рр.); 2) по-і післявоєнний (1939 – кінець 1980-х рр.); 3) 1991 – 2017 рр. Приклад такого вивчення і, максимального наближення до створення з сучасних позицій образу зарубіжної частини української історичної науки, подає В. Верстюк у розлогій статті « Українська революція в рефлексії міжвоєнної еміграційної історіографії» (2014) [3]. Багато цінних історіографічних спостережень, майже фотографічну майстерність демонструє В.Солдатенко характеризує набуток попередників, напрацювання минулих і сучасних діаспорних, материкових фахівців, роблячи акцент на тих аспектах, які видаються найважливішими та найактуальнішими з позиції освоєння досвіду революційної доби. Наприклад, учений у книзі «У вірі революції і громадянської війни (актуальні аспекти вивчення 1917-1920 рр. В Україні)» (2012) [4] демонструє новітній історіографічний досвід осягнення загалом революційної доби, та Центральнорадівського періоду революції, зокрема.

Такі приклади історіографічної рефлексії мають спонукати дослідників, більш глибоко осягати рівень, глибину, конкретно-історичний підхід, «запрогра-моманість», або «заангажованість» у висвітленні подій соціальної революції, переплетіння її з

національно-визвольною боротьбою, існування в ній двох тенденцій – автономістсько-федералістської й самостійницької, відображення їх в працях представників радянської, діаспорної та сучасної історіографії.

З 1991 р. розпочався процес формування нової історіографічної ситуації. У історичній та суспільно-політичній періодиці, діаспорних часописах, які почали видаватися в Україні. В професійних історичних часописах: «Український історик», «Українському історичному журналі», пізніше у міжвідомчих та відомчих збірниках наукових праць (особливо серії збірника наукових статей: «Проблеми вивчення історії української революції 1917–1921 років – виходять під егідою Інституту історії України НАН України) й журналах, у тому числі, «Українському селянині» систематично друкуються вагомі публікації та статті, у тому числі, присвячені досліджуваній темі.

В Україні авторитетні вчені – В.Смолий та П.Сохань відкрили наступ проти компартійних стереотипів. Вони у вступній статті «Видатний історик України» до першого тому репринтного видання «Історії України-Руси», об'єктивно і правдиво окресли лідируючі позиції М.Грушевського в українській національній історіографії та як творця схеми українського історичного процесу [5]. Зазначене та інші спонукальні фактори стали початком повернення радянських істориків до цієї схеми, ознайомлення з пам'ятками історичної думки, класичними працями, дослідженнями істориків української діаспори і привели до руйнації стереотипів, міфів радянської історіографії у цілому, і особи М.Грушевського, перебігу революційних подій 1917 – 1921 рр., та селянознавчої проблематики цієї епохи, зокрема.

До вагомих здобутків досліджень у цілому й цього напрямку (монографії, наукові статті, збірники матеріалів міжнародних, всеукраїнських конференцій, симпозіумів, «круглих столі», науково-популярна і навчальна література) написаних з першої половини 1990-х рр. і по наш час, віднесемо не лише значне розширення проблематики, але й вивчення різних аспектів теми з залученням методологічних надбань таких дисциплін як політологія, соціологія, право, економіка, статистика, філософія тощо. Значна увага приділяється визначенню об'єктів дослідження, їх тематичної структури, напрямкам вивчення, персоналіям, освоєнню зарубіжної спадщини і, безумовно, концептуалізації та архівно-документальній базі. Вони знаменували початок новітньої вітчизняної (об'єднаної з діаспорною) історіографії Української революції, аграрної політики урядів, М.Грушевського і Центральної Ради, зокрема.

Науковці, відгукуючись на соціальні та етнокультурні запиту суспільства зацікавленого в освячуванні існування незалежної України з її відновленням тепер та державотворенням 1917 – 1921 рр., звернули увагу на оновлення концептуально-теоретичних підстав історичної науки. Настав час додання методологічного «вакууму» і осягнення сучасного досвіду науково-методологічних та методичних практик історіописання. Взірцем такого підходу, а якщо ширше, то основу вивчення з сучасних позицій у цілому та цієї теми заклали вчені-історики Інституту історії України, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Кураса, Інституту української археографії та джерелознавства

ім. М.Грушевського НАН та ін. академічних інститутів та історичних факультетів (пізніше у більшості інститутів) вузів України.

Сучасна історія Української революції має киевоцентричний науковий ухил. Зазначене пов'язано з тим, що пріоритет у дослідженні означеної проблематики належить вченим Інституту історії України (у його складі діють відділ історії Української революції 1917-1921 рр. та відділ історії України XIX – початку XX ст.), Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Кураса НАН України (у структурі Інституту діє відділ соціально-політичної історії а при ньому науково-дослідний центр «Історії революції і реформ в Україні»). У цих наукових установах НАН України існує докторантура і аспірантура, тобто багато років здійснюється підготовка докторів і кандидатів наук. Вповні закономірно, що в науково-історіографічному просторі передують учені цих установ та національних і державних університетів в Києві, Львові, Запорозжі, Дніпрі, Харкові, Одесі, Черкасах та ін. міст України.

Серед тих, хто актуалізував національно-державницьку парадигму у своїх дослідженнях виділяються такі вчені, як С.Кульчицький, О.Реєнт, О.Рублов, В.Солдатенко, Р.Піріг, І.Курас, В.Верстюк, І.Хміль, Я.Дашкевич, Я.Грицак, Ф.Турченко, О.Рубльов, В.Сергійчук, С.Корновенко, Н.Земзюліна та ін. Утім найбільш виразно концепцію Української революції, складовою частиною якої була аграрна політика трьох урядів, у тому числі Уряду УНР доби Центральної Ради, викладана у працях В.Верстюка, С.Кульчицького і В.Солдатенка. Заявили про себе й майстри історіографічного пера: Л.Винар, О.Реєнт, В.Солдатенко, В.Верстюк, Р.Піріг, Я.Калакура, О.Ясь, В.Капелюшний, Л.Радченко, Л.Білян, Н.Земзюліна та ін. Фокусом їх досліджень стали спроби вивчення аграрного реформування й доведення того, що в контексті найскладніших економічних завдань було, звичайно, земельне питання.

Історична та історіографічна проблематика цих та інших досліджень фокусувалася на висвітленні спроб розв'язати аграрного питання з перших днів існування Центральної Ради такими представницькими органами, як Український Національний Конгрес, військові, селянські, робітничі з'їзди з поглибленим аналізом відповідних прийнятих резолюцій, програм політичних партій та багатьох інших питань.

Серед низки праць інструктованих концептуальними підходами до революційної проблематики з її селянознавчими сюжетами та детальним описом розгляду земельного аспекту виділяється серія праць В.Верстюка [6] і, зокрема, ґрунтовні нариси «Селянські імперативи Української революції» вміщені у першому томі 11-му розділі «Історії українського селянства» (2006) [7] та вписані в контекст історичних подій, пов'язаних з Лютневою революцією, діяльності М. Грушевського і Центральної Ради та переговорів і заключення мирного договору у Бресті 27 січня (точніше в 2 години 17 хвилин ночі) 1918 року. В контексті нашої теми автор довів, зокрема, що, Центральна Рада, в якій домінували представники соціалістичних партій, схилилася до радикальних способів рішення аграрного питання а лінія урядової політики, позначена насамперед лівим аграрним законодавством. Проти змін у ньому виступав

М.Грушевський, мотивуючи це тим, що Українська революція була справою головним чином селянських мас, і гаслом цієї революції була націоналізація землі і поділ її між селянськими громадянами. Лідер українства вважав аморальним відступитися від ідей, які були закладені в III і IV Універсалах ЦР, тобто відмовитися від того, що обіцяли народові. В останні дні квітня 1918 р. було вочевидь, що уряд УНР та ЦР потрапили в політичну ізоляцію і втратили вплив в Україні [7, 545].

Узагальнивши великий історіографічний доробок діаспорних і сучасних українських істориків В.Верстюк у «Нарисах історії української революції 1917 – 1921 рр.», у другому розділі першої книги також розкрив діяльність М.Грушевського, Центральної Ради з селянського питання і, зокрема, уважно проаналізував зміст заходів спрямованих на вирішення аграрного питання [8, 244-246]. Як і В.Солдатенко, учений уважно вивчає сучасну історіографічну ситуацію та глибоко осмислює шлях, який пройшли дослідники Української революції. Зокрема пізнавальною є новітня публікація В.Верстюка: «Від «Великої Октябрьської соціалістическої революції і громадянської війни на Україні (1917 – 1920)» до «Нарисів історії Української революції» і далі: історія змін дослідницької парадигми» (2017) [9], у якій детально, згідно з підперіодами (середина 1980-х – кінець 1980-х рр.; 1991 – 1995 рр.; друга половина 1990-х (1996 – 1999 рр.); початок XXI ст. – 2017 р.) висвітлена частково радянська, схарактеризовані напрацювання діаспорних учених та значна увага приділена сучасній історіографії проблеми.

Значні напрацювання має В.Солдатенко [10]. В свої працях учений демонструє як історичний, так і історіографічний хист, що виявляється у систематичному й довершеному, з хронологічною послідовністю відтворенні розвитку історичних подій в революційній Україні. Зазначене, зокрема, презентується у 4-х томній праці: «Україна в революційну добу: «Історичні есе-хроніки», де діяльності М.Грушевського, Центральної Ради присвячені розділи першого і другого томів [11]. Поряд із розкриттям ходу Української національно-демократичної революції, взаємозв'язків, взаємовпливів соціальних і національно-визвольних процесів, автор навів розлогу історіографію проблеми з кожного її аспекту. Дослідник також аналізує праці М.Грушевського, рішення Центральної Ради та інших органів з селянського питання. Учений зробив важливі висновки і висловив розлогі та аргументовані міркування щодо подальшого осягнення теми. Одночасно, у багатьох статтях міститься глибокий аналіз літератури. У вступних до монографічних праць і, зокрема цього видання (том перший: «Рік 1917») (2008) учений подав розгорнуті історіографічні нариси, у яких також змістовно та критично проаналізував сучасну літературу питання.

Отже В.Верстюк та В.Солдатенко тим самим найбільше прислужилися історичному та історіографічному осягненню стану вивчення цієї проблеми від її витоків до сьогодення.

Заслуговує на увагу той історіографічний факт, що не лише в працях В.Верстюка, В.Солдатенка але й у багатьох дослідженнях І.Гирича, Я.Грицака, С.Кульчицького. М.Литвина, Р.Пирога, О.Реєнта, О.Рубльова, В.Сергійчука, Ф.Турченка та ін. з

достатньою повнотою відображений спадок незмінного Голови Центральної Ради М.Грушевського, а також В.Вінниченка, П.Христюка та багатьох інших учасників революції 1917 – 1921 рр., Названі вище та інші дослідники також здійснили аналіз основних тенденцій історіографічного осягнення минулого революційного досвіду. Вони реально дослідили спадщину М.Грушевського з цього питання.

Утім сучасна українська історіографія ще не багата на підготовку кандидатських та докторських дисертацій з проблем, економічної політики, аграрного реформування, законодавчої діяльності урядів трьох державних формацій, у тому числі, М.Грушевського й Центральної Ради. Хоча загальні показники захисту дисертацій – вражають. Зокрема, А. Панчук, констатує, що станом на 2005 рік обсяг матеріалів з історії Української революції перевищував більше трьох тисяч одиниць [12, 2]. В.Солдатенко наводить такі цікаві факти: від початку 1990-х по 1997 рр. захищено 52 дисертації на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата історичних наук, які присвячувалися переважно суспільно-політичній та державотворчій тематиці революційної доби [13, 77]. Інший дослідник О.Житков підрахував, що до 2011 р., вже 25 осіб захистили докторські і 148 кандидатські дисертації. На 2015 р. дев'ятнадцять відсотків науковців висвітлювали процеси соціально-економічного характеру, зокрема, аграрних реформ урядів України 1917/1918 років. [14, 12]. Отже історіографічним фактом залишається те, що в захищених дисертаціях, серіях статей їх автори здійснили історіографічний аналіз праць своїх попередників, присвячених революційній добі та М.Грушевському і аграрній політиці Центральної Ради.

Перш за все це докторська робота В.Капелюшного, присвячене комплексному дослідженню провідних тенденцій розвитку знань з історії українського державотворення доби визвольних змагань 1917 – 1921 рр. (2003) р. [15]. Наголосимо, що воно вповні відповідає сучасним вимогам до критичного відбору історіографічних джерел, Учений в монографії «Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.)» (2003) [16] дослідив провідні тенденції розвитку знань з історії українського державотворення цієї доби. Домінуюче місце в роботі, поруч із вивченням праць діаспорних вчених, зайняв аналіз наукового доробку сучасних вітчизняних дослідників і, зокрема історіографія внутрішньої політики українських урядів доби визвольних змагань [16, 222-361]. На особливу увагу та розгляд заслуговує змістовна монографія В.Лозового «Аграрна революція в Наддніпрянській Україні: ставлення селянства до влади в добу Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.)» (2008) [17]. Її автор також здійснив узагальнюючий аналіз історіографії проблеми.

У змістовному історіографічному вимірі підготовлені кандидатські дисертації Н.Земзюліної «Селянське питання в Україні 1917 – 1918 рр.: (історіографія проблеми)» (1998), С.Грибосдова «Українська держава гетьмана П.Скоропадського: історіографічне дослідження» (2001), Г. Салати «Аграрна політика українських національних урядів (1917-1920 рр.). Історіографія» (2010) та О.Тараненка

«Аграрна політика П.Скоропадського»: українська історіографія проблеми (2011) [18]. В історичній площині підготовлена дисертація Н.Ковальової «Аграрна політика українських національних урядів (1917-1921 рр.)» (1999) [19]. Зокрема, третій розділ цієї роботи носить назву «Розробка і впровадження концепції земельної реформи українськими урядами доби Центральної Ради». У ньому автором здійснена характеристика теоретичної частини аграрної політики урядів Української Народної Республіки доби Центральної Ради і аналіз аграрного питання переважно у двох аспектах: суспільно-політичному та економічному. У 2007 р. Н.Ковальова значно розширила свій аналіз цього питання у колективній монографії «Аграрна політика в Україні періоду національно-демократичної революції (1917 – 1921 рр.)» [20, 66-88]. Також у цій монографії здійснено огляд сучасного стану наукового вивчення проблеми і, зокрема, проаналізована історіографія аграрної політики національних урядів та звернута увага на спроби вирішення аграрного питання за часи Центральної Ради [20, 16-19].

В.Малькін присвятив своє дослідження історії земельного питання в Україні в умовах революції 1917-1920 рр., а І.Кудашов селянському руху в Україні (березень 1917 – квітень 1918 р.) (2002) [21]. Зміст цих та інші дисертаційних робіт, зокрема правознавчих, наприклад І.Заріцької: «Історичний досвід розвитку земельного законодавства в Україні (1917-1921 рр.)» (2009) [22], має бути досконало проаналізований сучасними науковцями. У полі зору сучасних історіографів потрапили дослідженнях О.Воронянського, Л.Радченко, Л.Білян, [23] та ін., здійснені в контексті висвітлення соціально-економічної політики урядів українських держав. В них, у окремих розділах, розглядається діяльність М.Грушевського і Центральної Ради у сфері аграрної політики.

Огляд цих та інших досліджень засвідчує, що усе більш очевидною стає тенденція, яка має компенсаторський характер (заповнення теоретичних й фактологічних лакун), з подальшим зростанням комплексності досліджуваного матеріалу та рівня узагальнення. Зазначене стосується також і розділів у яких аналізується стан вивчення проблеми. Отже, у справді науковому вимірі, автори відповідних підрозділах, цілих розділів і окремих дисертацій детально проаналізували літературу, підготовлену за революційну добу, діаспорну, опубліковану за радянські часи та після проголошення незалежності України і по наш час.

Аналіз їх змісту доводить, що ученими, окрім висвітлення аграрної політики М. Грушевського і Центральної Ради, звернута увага на її непослідовність, нерішучість у розв'язанні аграрного питання. Дослідниками констатується, що поразка соціальної, аграрної політики Центральної Ради й розрив із селянством означала також втрату українцями можливості мати власну державність. Можна також наголосити, що підготовка сучасних дисертаційних досліджень присвячених конкретно-історичній проблематиці революційної доби засвідчила тягу її авторів, на базі залучення архівних матеріалів, комплексу опублікованих документальних джерел, новоствореної літератури, узагальнити досвід М.Грушевського, Центральної Ради у цілому та в

аграрній сфері з позицій максимально наближеній до тогочасних реалій в контексті державно-політичних чинників. Утім, залежно від виду роботи, історіографічний доробок попередників іноді подається у доволі спрощеній формі. Такий підхід є досить характерним для правознавчих досліджень. У більшості праць, нарисів, монографій докторських і кандидатських дисертацій демонструється поглиблений науковий підхід у вивченні сторінок історії Української революції 1917 – 1921 рр. Утім, в окремих з них, аналіз історичних явищ має далеко неоднозначний рівень, при цьому іноді помітний ухил до описовості і часткової поверховості при аналізі складних аспектів діяльності М.Грушевського і Центральної Ради.

У поле зору сучасних науковців знаходиться широкий спектр селянознавчої проблематики і, зокрема, соціальної рефлексії селян та соціоментальний ракурс історії українського селянства доби діяльності М.Грушевського і Центральної Ради. Одним із результатів таких досліджень стала оцінка стереотипів поведінки селян і висновок про те, що в сільській місцевості домінували домодерні форми активності, а соціальну напругу допомагали долати стійкі релігійні увлечення та моральні цінності (Ю.Присяжник) [24]. Інші дослідники й, зокрема, О.Михайлюк [25] більшу увагу звертає на соціально-економічні витоки аграрного питання, у тому числі, стан землекористуванні і землеволодіння в українському селі, спроби їх удосконалити та чинники, пов'язані із еволюцією капіталістичних відносин. Також акцентується увага на обставинах, які обумовлювали руйнацію відносно високої психологічноомогенності традиційного українського суспільства, наслідком цього стало посилення конфліктності в селянському середовищі. Учений вважає, що селянські заворушення спрямовувалися не на зміну суспільного ладу, а на захист його патріархальних форм. Об'єктивно вони мали антимодернізаційну спрямованість.

Сучасні науковці звертають також увагу на законодавчі та партійні ініціативи здійснені з метою проведення земельної реформи. Прикладом такого підходу є стаття Ю.Петлюк «Соціалізація землі як принцип реформування земельних відносин в Україні (1917-1921 рр.)» (2010) [26]. Автор здійснив аналіз законодавства та програмних документів різних політичних партій, історичного досвіду проведення земельної реформи на засадах соціалізації землі. Він вважає, що оскільки соціалізація землі як базовий принцип реформування була задекларована Центральною Радою і Директорією, з одного боку, та більшовиками – з іншого, то ще однією проблемою, яка потребує дослідження, є визначення особливостей та відмінних ознак соціалізації землі УНР від соціалізації землі Радянської України. У результаті аналізу учений дійшов до висновку про те, що реформатори не оцінили належним чином історичні реалії на селі, вибрали спосіб земельних перетворень, для якого не було соціального підґрунтя. Ззовні привабливий, він не задовольняв запити неоднорідного у соціальному та майновому відношенні українського селянства, адже базувався в основному на засадах, що суперечили природі українського хлібороба. Проведений аналіз – частина наукового пошуку, метою якого є дослідження проблем реформування земельних відносин в Україні під час національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.

Автор також вважає цілком перспективним напрямом подальших наукових пошуків вивчення історичного досвіду розвитку земельних відносин на засадах націоналізації землі та права приватної власності на землю, а викладений матеріал може слугувати підґрунтям для такої роботи [26, 140].

Приємно відзначити, що до історіографічного осягнення цієї проблематики активно залучився О.Житков, вдаючись до оптимальної оцінки минулої й сучасної історіографії діяльності М.Грушевського і Центральної Ради в галузі аграрної політики. Учений приєднується до думки багатьох інших колег по історичному перу, які узагальнюючи вивчення цієї теми в дисертаціях зазначали, що аналіз більшості праць вказує на те, що «український проект» відбудови національної державності був тісно пов'язаний з ідеєю проведення соціальних аграрних реформ в Українській Народній Республіці. О.Житков підготував цілу низку статей [27], у яких детально аналізує історіографічний доробок в царині аграрно-селянської проблематики та політики українських урядів часів Української революції 1917–1921 рр.

Серед його публікацій звертає увагу стаття «Соціально-правовий аналіз земельного законодавства Центральної Ради в новітній українській історіографії» (2015). [28]. Своім аналізом автор довів, що соціально-правова тематика аграрної історії 1917/1918 рр. займає поважне місце в українській історіографії. Дослідження комплексу джерел виявило соціальні важелі тиску на владу радикальних настроїв селянства, через заплутаний характер орендних земельних відносин, важкий фінансово-економічний стан поміщицьких господарств, суперечливі майнові стосунки різних верств задіяних у використанні земельних ресурсів. Авторське вивчення історіографічних джерел засвідчило достатньо високий рівень презентабельності юридичних документів Центральної ради, які творилися в складних умовах революційного часу. Проте, на думку ученого, уважати його достатньо повним можна лише за умови поглиблення джерельної бази та посилення критичної складової оцінки правотворення, стану правосвідомості суб'єктів законотворчого процесу: держави й соціальних спільнот, зокрема, українського селянства.

На прикладі праць О.Житкова можна простежити як удосконалювалося історіографічне перо дослідника, ширилося його історіософське світобачення, особливо, в останніх за часом публікація. Зазначене, зокрема засвідчує стаття «Селянознавчі дослідження в контексті формування концепції Української революції 1917-1921 рр.» [29]. Цілком очевидно, що такий системний підхід до вивчення історіографії проблеми сприяє підготовці докторської роботи та монографії історіографічного формату.

З останніх публікацій варто відмітити статтю М.Бурдіна «Реформування земельних відносин Центральною Радою УНР» (2016) [30]. Автор проаналізував підходи дослідників державно-правових реформ здійснених Центральною Радою у сфері земельних відносин і доводить, що у працях з цієї проблематики є окремі прогалини, упередженне тлумачення «селянської революції» та неадекватна оцінка приватновласницького сектору сільськогосподарського виробництва в Україні. В статті

звертається увага на складність правового регулювання земельних відносин в історії української держави, яка зумовлена, передусім, специфікою її рідкового чорнозему та геополітичним розташуванням самої території України. Досвід реформування земельних відносин Центральною Радою УНР переконує автора у тому, що поразка української держави була спричинена нехтуванням історичної традиції українського селянства мати у приватній власності землю та вільно на ній господарювати.

Який же проміжний, попередній висновок можна зробити з аналізу історіографії теми. У полі зору сучасних науковців, які присвятили свої дослідження суспільно-політичному, економічному, правознавчому аналізу діяльності М.Грушевського і Центральної Ради у сфері аграрної політики, знаходяться такі аспекти, як зміст та особливості низки законів і законопроектів, коло державних структур, які займалися розробкою земельних програм, механізм реалізації основних концепцій аграрних реформ, роль і місце в розв'язанні земельної справи різних політичних сил, політичних партій та громадських організацій, взаємовпливи між українськими і російськими аграрними програмами, орієнтири селянства в земельній справі, тогочасний селянський рух та виступи селянства. Здійснений ученими аналіз процесу перебігу законодавчого забезпечення розподілу та перерозподілу землі в українських національних державних формаціях 1917–1921 рр. дає змогу підтвердити загальні й сформулювати конкретні висновки. Насамперед гостра необхідність вирішення земельного питання в усіх українських національних державних формаціях революційної доби стала каталізатором активізації правової політики українських урядів й започаткувала національне земельне законодавство.

Учені також прийшла і до інших висновків, пов'язаних із відсутністю вагомих успіхів українських урядів у вирішенні аграрного питання. Серед причин неуспіхів вважається, не лише часта зміна політичних режимів, але й дискретність реформ, які вони проводили. Так, Центральна Рада (ЦР) декларувала скасування приватної власності на землю, однак не мала апарату для втілення земельної реформи в життя. Коли ж селяни почали реалізовувати своє право на землю, (ЦР) видала указ про її заборону. Це викликало негативну реакцію в селянства і переорієнтувало значну його частину на більшовицькі гасла «соціалізації» землі, які, власне, повторювали положення земельного законодавства Центральної Ради.

Окремі учені-юристи намагається довести, що уряд УНР не мав достатнього теоретико-правового розуміння розбудови української національної держави, не володів організаційними здібностями для мобілізації українського народу в його боротьбі за національну незалежність. У своєму світогляді уряд обмежений російською соціалістично-общиною ідеологією, що і привело до його поразки і втрат шойно здобутої української національної незалежності.

Автори подібних тверджень забувають просту істину, яка полягає у тому, що вкрай несприятлива політична ситуація в підросійській частині України, відсутність конституційних можливостей не дозволяли наддніпрянській інтелігенції поширювати національні

державотворчі ідеї у середовищі селянства, згідно з потребами етнонаціональної мобільності. А процес її урегулювання національними українськими урядами став свого роду «лакмусовим папірцем» довіри українців (переважно селян) до влади. Дослідники, у більшості своїй, дотримуються думки, про те, що аграрне питання одне з найважливіших і без вирішення його нормальне функціонування Центральної ради було неможливим.

Висновки. Отже, у новітній історіографії є здобутки. «Український історичний журнал» і «Український історик», з кінця 1980-х р. – і по наш час, стали надійним концептуальним та методологічним компасом дослідження української історії, у тому числі Української революції 1917–1921 рр. та теми: «М.Грушевський і аграрна політика Центральної Ради». Сучасні українські вчені здійснили своєрідний «історіографічний прорив» у дослідженні найбільш дискусійних сюжетів революційних подій 1917–1921 рр. та ведуть конструктивний діалог з низки гострих і суперечливих питань, тим самим наближаючись до роз'яснення складної наукової проблеми. У змістовних працях провідних сучасних українських учених також визначено комплекс невирішених питань. Одно з них полягає у тому, що в наукових роботах недостатньо висвітлений прямий зв'язок проголошення та функціонування уряду УНР та змісту проведених земельних реформ з наслідками Першої світової війни. Авторитетними ученими визначені перспективні напрямки досліджень аграрної історії доби Центральної Ради УНР.

100-річний ювілей Української революції дає серію нових публікацій, їх аналіз ще попереду. Важливими є теоретико-методологічні міркування В.Смолія висловлені у Вступному слові: «Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.)» в стінах Київського національного університету ім. Т.Шевченка 1 червня 2017 року. Директор інституту історії НАН України, академік зазначив, зокрема, що в історіографічному плані тематика Української революції далеко не вичерпана. Йдеться насамперед про нові теоретичні і методологічні підходи до висвітлення цієї актуальної, складної і не до кінця деміфологізованої теми. Учений також визначив напрямки подальших досліджень та наголошує на необхідності урізноманітнення репрезентації результатів дослідження історії Української революції у форматі підготовки новітніх хронік революційних подій чи ґрунтовного енциклопедичного довідника, серійних матеріалів у ЗМІ, включаючи й електронні [31, 5–7].

Будемо сподіватися, що покоління істориків народжене з початку 1990-х рр. здатне на якісно новому рівні примножити запас інформація про М.Грушевсько аграрну політику Центральної Ради і її вдало популяризувати.

Список використаної літератури та джерел

1. Кудлай О. Персональний склад Ради міністрів Української Народної Республіки доби Центральної Ради / О. Кудлай // *Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.): М-ли міжнар. наукової конференції (м. Київ, 1–2 червня 2017 р.) / упоряд. Владислав Верстюк (відп. ред.) та ін.. – Київ–Чернівці, 2017. – С. 291–311.*
2. Піскун В. Егодокументування та концептуалізація Української революції політичними емігрантами (перша

половина XX ст.) / В.Піскун // *Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.): М-ли міжнар. наукової конфер. – С. 447–460.*

3. Верстюк В.Ф. Українська революція в рефлексії міжвоєнної еміграційної історіографії / В. Верстюк // *Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи: Матеріали міжнар. наук. конф. (Мюнхен, Німеччина, 1–3 липня 2012 р.) / Ред. рада: Я.Мельник, С.Плохій, Ф.Сисин та ін. Зб. наук. праць. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2014. – С. 39–57.*
4. Солдатенко В.Ф. У вирі революції і громадянської війни (актуальні аспекти вивчення 1917–1920 рр. в Україні) / В.Солдатенко. – К.: Парламентське видавництво, 2012. – 272 с.
5. Смолій В.А. Видатний історик України / В.А. Смолій, П.С. Сохань // *Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн.. – К.: Наукова думка, 1991. – Т. 1. – С. VIII–XXXIX.*
6. Верстюк В.Ф. Українська революція: доба Центральної Ради / В.Верстюк // *Український історичний журнал. – 1995. – № 2. – С. 65–78; № 5. – 79–88; № 6. – С. 66–78.; Він же М.С.Грушевський у перший період діяльності Центральної Ради / В.Верстюк // *Український історичний журнал. – 1996. – № 5. – С. 37–50.; Він же Роль і місце Центральної Ради в модерній історії України / В.Верстюк // *Український історичний журнал. – 1997. – № 5. – С. 17–35.; Він же Українська Центральна Рада / В. Верстюк: Навч. посіб. – К.: Заповіт, 1997. – 344 с.; Він же Ще раз про селянську тему в Українській революції / В.Верстюк // *Українській гуманітарний огляд. – 2000. – Вип. 2. – С. 75–91.; Він же Концептуальні проблеми вивчення історії Української революції // *Наукові праці історичного факультету ЗДУ. Вип. XI. Запоріжжя: РА»Тандем-У», 2000. – С. 15–30.; Він же Українська Центральна Рада та її Універсали: Третій та Четвертий / В.Верстюк // *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. / В.Верстюк. – К., 2002. – № 1. – С. 3–14.; Він же Відродження Української Народної Республіки. Пошуки державотворчої стратегії / В.Верстюк // *Політична історія України ХХ століття: У шести томах. – К.: Генеза, 2003. – Т. 2: Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920). – С. 295–324.; Він же Концептуальні проблеми вивчення історії Української революції / В.Верстюк // *Держава, суспільство, культура. Схід і Захід. Збірник на пошану Ярослава Пеленського. – Нью-Йорк: Росс, 2004. – С. 1171–1188.; Він же Земельне питання у стінах Центральної Ради / В.Верстюк // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. праць. – Вип. 15. – Львів, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006–2007. – С. 654–663.; Він же Українська Центральна Рада: період становлення / В. Верстюк // *Український історичний журнал. – 2007. – № 2. – С. 23–46.; Він же Всеукраїнський національний конгрес у контексті становлення Центральної Ради / В.Верстюк // *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–19192 рр.. – 2008. – Вип. 3. – С. 5–17.; Він же Політична боротьба за владу в Українській Народній Республіці в перші місяці її проголошення / В.Верстюк // *Український історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 4–31.; Він же Центральна Рада – перший Український парламент / В.Верстюк // *Історія українського парламентаризму: Від допарламентських форм організації політичного життя до сьогодення. – К.: Дніпро, 2010. – Т. I–III. – С. 286–318.; Він же Центральна Рада і Тимчасовий уряд у публіцистиці Сергія Єфремова (березень–листопад 1917 р.) / В.Верстюк // *Проблеми вивчення історії української революції 1917–1921 років. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2012. – Вип. 7. – С. 89–112.; Він же Українська Центральна Рада й українізація військових частин російської армії / В. Верстюк // *Український історичний журнал. – 2012. – № 3. – С. 4–27.; Він же Наростання соціального екстремізму і занепад інститутів влади в Україні в другій половині 1917 року / В. Верстюк // *Зб. наук. праць «Соціальні конфлікти та****************

- повсякденне життя революційного суспільства 1917 – 1921 рр.». – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2014. – С. 76-110. та ін.
7. Верстюк В.Ф. Селянська імперативи Української революції / В.Верстюк // Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. – К.: Наукова думка, 2006. – С. 527-555.
8. Верстюк В. Лютнева революція. Українська Центральна Рада. Брест / В.Верстюк // Нариси історії Української революції 1917-1921 років. У двох кн. / Ред. кол. В.Смолій, Г. Боряк та ін. – К.: Наукова думка. – Кн. 1. – С. 87-250.
9. Верстюк В.Ф. «Від «Великої Октябрьської соціалістической революції и граждаской войне на Украине (1917-1920)» до «Нарисів історії Української революції» і далі: історія змін дослідницької парадигми» / В.Верстюк // Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.): М-лі міжнар. наукової конфер. – С. 447-460.
10. Солдатенко В.Ф. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали / В. Солдатенко // Український історичний журнал. – 1996. – № 2. – С.150-152.; Він же Українська Центральна Рада в документах і матеріалах / В.Солдатенко // Український історичний журнал. – 1996. – № 6. – С.143-147.; Він же Грушевський і українська революція / В.Солдатенко // Історія України. – 1996. – № 2-3. – С. 5. Він же Внесок М.Грушевського у концепцію Української революції / В.Солдатенко // Український історичний журнал. – 1996. – № 5. – С. 3-28.; Він же Українська революція доби Центральної Ради: аналіз досвіду періодизації / В.Солдатенко // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С.3-25.; Він же Вступ. Попередні міркування та застереження / В. Солдатенко // Українська революція: концепція та історіографія. – К., 1997. – С. 3-26.; Він же Утворення УНР і вибір перспективи суспільно-політичного розвитку / В.Солдатенко // Історія України. – 1997. – № 46. – С. 2.; Він же Вступ. Попередні міркування та застереження. Висновки / В.Солдатенко // Українська революція: концепція та історіографія (1918-1920 рр.). – К., 1999. – С. 3-26; 405-418.; Він же Українська революція. Історичний нарис. – К.: Либідь. – 976 с.; Він же. Де справжні коріння сучасної української державності (Спроби оцінки деяких тенденцій вивчення державотворення в добу революції 1917-1920 рр.) / В.Солдатенко // Україна: ретроспектива і перспектива. – Збірник. – К., 1999. – С. 62-67.; Курас І., Солдатенко В. Українська революція: новітній стан історіографічної розробки проблеми та актуальні завдання дослідження / І. Курас, В.Солдатенко // Наукові записки Інституту політологічних і етнологічних досліджень НАН України. – 1999. – Вип. 7. – С. 4-21.; Він же. Новітні видання і дослідження з історії Української революції / В.Солдатенко // Актуальні проблеми вітчизняної історії – ХХ ст. Зб. наукових праць, присвячених пам'яті академіка НАН України Ю.Ю. Кондуфора. – Т. 1. – К., 2004. – С. 237-305.; Він же Доба української революції (1917-1920 рр.) у новітній історіографії / В.Солдатенко // Гілея. Науковий вісник: Філософія. Історія. Політологія. – 2005. – 3 І. – С. 87-151.; № 2. – С. 68-103; ; 3. – С. 50-72.; Він же Новітні тенденції й актуальні проблеми історіографічного освоєння процесів революційної доби 1917-1920 рр. в Україні / В. Солдатенко // Український історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 75-87.; Він же Нові підходи в осмисленні історичного досвіду та уроків революційної доби 1917-1920 рр. в Україні / В.Солдатенко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2008. – Вип. XXIV. – С. 93-103.; Він же Вступ. Короткі нотатки про революції, кон'юктуру та історіографію / В.Солдатенко // Україна в революційну добу: Історичні есе-хроніки. – Х., 2008. – С. 7-84 та ін.
11. Солдатенко В.Ф. Україна в революційну добу: історичні есе-хроніки: у 4-х т. / В.Солдатенко. – Х.: Прапор, 2008 – Т. I: Рік 1917. – 2008. – 560 с.; Він же ж
- Україна в революційну добу: історичні есе-хроніки: у 4-х т. / В.Солдатенко. – К.: Світогляд, 2009-2010. – Т. II: Рік 1918. – 2009. – 411 с.
12. Панчук А.М. Історіографія Західно Української Народної Республіки (1918-2000 рр.) / А.Панчук: автореф дис. ... канд. іст. наук. – К., 2000. – 20 с.
13. Солдатенко В.Ф. Стан історіографічної розробки та актуальні проблеми дослідження історії Української революції / В.Солдатенко // Український історичний журнал. – 1999. – № 1. – С. 68–85.
14. Житков О.А. Соціально-правовий аналіз земельного законодавства Центральної Ради в новітній українській історіографії / О.Житков // Вісник Київського Національного університету імені Т. Шевченка. Історія. – К., 2015. – Вип. 3 (126). – С. 11-16.
15. Капелюшній В.П. Українська національна державність доби визвольних змагань (1917-1921 рр.): історіографія / В.Капелюшній: дис. ...доктора істор. наук / В.Капелюшній. – К., 2004. – 715 с.
16. Капелюшній В.П. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.): Монографія / В.Капелюшній. – К.: Олан, 2002. – 608.
17. Лозовий В. Аграрна революція в Наддніпрянській Україні: ставлення селянства до влади в добу Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): Монографія / В. Лозовий. – Кам'янець-Подільський: П. П. «Мошак М. І», 2008. – 480 с.
18. Земзюліна Н.І. Селянське питання в Україні 1917-1918 рр. (Історіографія проблеми) / Н.Земзюліна: автореф. дис. ...канд. істор. наук. – К., 1998. – 17 с.; Грибоедов С.В. Українська держава гетьмана П.Скоропадського. Історіографічне дослідження / С. Грибоедов: автореф. дис. ...канд. істор. наук. – К., 2001. – 20 с.; Салата Г.В. Аграрна політика українських національних урядів (1917-1920 рр.): Історіографія / Г.Салата: автореф. дис. ...канд. іст. наук. – К., 2010. – 16 с. Тараненко О.М. Аграрна політика П.Скоропадського: українська історіографія проблеми / О.Тараненко: автореф. дис. ...канд. іст. наук. – Черкаси, 2011. – 20 с.
19. Ковальова Н.А. Аграрна політика українських національних урядів (1917-1921 рр.) / Н. Ковальова: автореф. дис. ...канд. істор. наук. – К., 1999. – 24 с.; Ковальова Н.А., Корновенко С.В., Малиновський Б.В. Михайлюк О.В., Морозов А.Г. Аграрна політика в Україні періоду національно-визвольної революції (1917-1921 рр.) / Н.Ковальова. – Черкаси: Ант, 2007. – 280 с.
20. Ковальова Н.А., Корновенко С.В., Малиновський Б.В. Михайлюк О.В., Морозов А.Г. Аграрна політика в Україні періоду національно-визвольної революції (1917-1921 рр.) / Н.Ковальова. – Черкаси: Ант, 2007. – 280 с.
21. Малькін В.П. Земельне питання в Україні в умовах революції 1917-1920 рр. / В.Малькін: дис. ...канд. істор. наук. – Острог, 2000. – 189 с.; Куташиєв І.В. Селянський рух в Україні (березень 1917 – квітень 1918 р. / І.Куташиєв: автореф. дис. ...канд. іст. наук. – К., 2002. – 17 с.
22. Зарицька І. М. Історичний досвід розвитку земельного законодавства в Україні (1917-1921 рр.) / І.Зарицька: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – К., 2009. – 19 с.
23. Воронянський О.В. Економічна політика Центральної Ради / О.Воронянський: дис. ...канд. істор. наук. – Дніпропетровськ. Дніпропетровський держ. ун-т, 1995. – 214 с.; Радченко Л.О. Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917-1920 рр. / Л.О. Радченко. – Харків, 1996. – 120 с.; Білян Л. Я. Історіографія Української революції 1917 – початок 1918 рр. / Л.Білян: дис. ...канд. істор. наук. – Львів, 2001. – 234 с.
24. Присяжнюк Ю.П. Ментальність і ремесло історика. Методологічна парадигма селянознавчих студій в Україні на зламі ХХ-ХХІ ст.: Монографія / Ю.Присяжнюк. – Черкаси: Вертикаль; П.П.Кандич С.Г., 2006. – 122 с.; Він же. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Ю.Присяжнюк. – Вертикаль; П.П.Кандич С.Г., 2007. – 456 с.

25. Михайлюк О.В. Селянство України в перші десятиліття ХХ ст.: Соціокультурні процеси / О.Михайлюк. – Днепропетровськ: Ви-во «Інновація», 2007. – 456 с.

26. Петлюк Ю. / Ю.Петлюк // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 8. – С. 137-140.

27. Житков О.А. Селянський чинник революції 1917-1920 рр. у сучасній українській історіографії / О.Житков // Гуржівські історичні читання: Зб. наук. праць. – Черкаси: Черкаський нац.-ний ун-т ім. Б.Хмельницького. – 2011. – Вип. 4. С. 32-33.; Він же. Сучасна вітчизняна історіографія земельної реформи Української Центральної Ради 1917 – початку 1918 р. / О.Житков // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Науковий збірник. – 2013. – № 3 (67). – С. 75-81.; Він же. Селянознавчі дослідження в контексті формування концепції Української революції 1917-1921 рр. / О. Житков // Наукові записки. Серія: Історичні науки. – Випуск 18. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – С. 146-153.; Він же Перші публікації документів Центральної Ради про земельні реформи в Україні (1918 р. / О.Житков // М-ли міжнар. наук-практ. конференції «Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної цивілізації: історичні, соціологічні, політологічні аспекти»; 27-28 червня 2013 р. м. Херсон.– Херсон: Вид-дім «Гельветика», 2013. – С. 21-24.; Він же Михайло Грушевський про аграрно-селянське питання доби визвольних змагань: історіографічний аспект / О.А. Житков // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Серія: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. Зб. наукових праць. – Чернівці: Чернівецький нац.-ний ун-т, 2014. – Вип. 684-685. – С. 127-132.; Він же Історики про витоки земельних реформ 1917-1921 рр. в Наодніпрянський Україні / О. Житков // Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К., 2014. – Вип. 5 (123). – С. 9-14.; Він же Періодичні видання про матеріали актового походження як джерела дослідження аграрної політики Української Центральної Ради 1917-1918 рр. / О.Житков // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія: Історичні науки, Кіровоград, 2014. – Вип. 19. – С. 225-231.; Він же Аграрне питання доби Української революції в пропагандистській літературі 1917-1921 рр. / О. Житков // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – Черкаси, 2014. – Вип. 29 (322). – С. 24-28. та ін.

28. Житков О.А. Соціально-правовий аналіз земельного законодавства Центральної Ради в новітній українській історіографії / О. Житков // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Історія. – К., 2015. – Вип. 3 (126). – С. 11-16.

29. Житков О.А. Селянознавчі дослідження в контексті формування концепції Української революції 1917-1921 рр. / О.Житков // Наукові записки КДПУ. Серія: Історичні науки / ред. Б. О. Ачканазі [та ін.]. – Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – Вип. 18: М-ли всеукр. науково-практичної конфер., присвяченій науково-викладацькій діяльності професора В. М. Флоретова. – С. 146-153.

30. Бурдін М. Реформування земельних відносин Центральною Радою УНР / М.Бурдін // Підприємництво, господарство і право : науково-практичний господарсько-правовий журнал. – 2016. – № 11. – С. 104-109.

31. Смолій В. А. Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921рр.): виступ на Міжнар. наук. конф. (Київ. нац. ун-тет ім. Т. Шевченка, 1 черв. 2017 р. / В.Смолій // Український історичний журнал. – 2017. – № 3. – С. 4-7. – До 100-річчя Української революції 1917–1921 рр.

References

1. Kudlai, O. Personal composition of the Council of Ministers of the Ukrainian People's Republic of the Central Rada / O. Kudlai // *Revolution, statehood, nation: Ukraine on the path of self-affirmation (1917-1921): International scientific*

conference (Kyiv, June 1-2, 2017) / Order: Vladyslav Verstyuk (ed.) and others. - Kyiv-Chernihiv, 2017. - P. 291-311 (in Ukr.)

2. Piskun, V. EgoDocumentation and Conceptualization of the Ukrainian Revolution by Political Immigrants (the first half of the twentieth century) / V. Piskun // *Revolution, Statehood, Nation: Ukraine on the Way of Self-Affirmation (1917-1921): International scientific conference - P. 447-460 (in Ukr.)*

3. Verstyuk, V. The Ukrainian Revolution in the Reflection of Inter-war Emigration Historiography / V. Verstyuk // *Ukraine on the Historiographical Map of the Interwar Europe: International. scientific conference (Munich, Germany, July 1-3, 2012) / Ed. : Y.Melnyk, S.Plokhii, F.Sysyn and others. Collected papers. -K.: Institute of History of Ukraine, National Academy of Science of Ukraine, 2014. - P. 39-57 (in Ukr.)*

4. Soldatenko, V. At the height of the revolution and the civil war (actual aspects of studying 1917-1920 in Ukraine) / NAS of Ukraine, Institute of Political and Ethnopolitical Research named after: I. Kuras. Ukrainian Institute of National Memory / V. Soldatenko - K.: Parliamentary Publishing House, 2012. - 272 p (in Ukr.)

5. Smoli, i V.A. Prominent historian of Ukraine / V.A. Smolii, P.S. Sokhan // *Grushevskiy M. S. History of Ukraine-Rus: In 11 vols, 12 books. - K.: Scientific thought, 1991. - V. 1. - S. VIII-XXXIX (in Ukr.)*

6. Verstyuk, V. Ukrainian Revolution: the Day of the Central Rada / V. Verstyuk // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian Historical Journal). - 1995. - № 2. - P. 65-78; No. 5. - 79-88; No. 6. - P. 66-78. ; The very same: M. S. Hrushevskiy in the first period of the Central Rada / V. Verstyuk // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian Historical Journal). - 1996. - № 5. - P. 37-50. ; The very same: The Role and Place of the Central Rada in the Modern History of Ukraine / V. Verstyuk // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian Historical Journal). - 1997. - № 5. - P. 17-35. ; The very same: the Ukrainian Central Rada / V. Verstyuk: Study Guide - K.: Testament, 1997. - 344 s. ; The very same: Once again a peasant issue in the Ukrainian revolution / V. Verstyuk // *Ukrainskii humanitarnyi ohliad (Ukrainian Humanitarian Review). - 2000. - Ed. 2. - pp. 75-91; The very same: Conceptual Problems of Studying the History of the Ukrainian Revolution // *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu ZDU (Scientific Papers of the Historical Faculty of ZSU). Ed. XI Zaporizhzhia: "Tandem-U", 2000 - p.15-30; The very same: The Ukrainian Central Rada and its Universals: Third and Fourth / V. Verstyuk // *Problems of Studying the History of the Ukrainian Revolution of 1917-1921 / V. Verstyuk. - K., 2002. - No. 1. - P. 3-14. The very same: The Restoration of the Ukrainian People's Republic. The search for a state-building strategy / V. Verstyuk // *Political history of Ukraine of the twentieth century: Six volumes. - K.: Genesis, 2003. - V. 2: The Revolution in Ukraine: Political-State Models and Realities (1917-1920). - P. 295-324; The very same: Conceptual Problems of Studying the History of the Ukrainian Revolution / V. Verstyuk // *Derzhava, suspilstvo, kultura. Skhid i Zakhid. Zbirnyk na poshanu Yaroslava Pelenskoho (State, Society, Culture. East and West. Collection in honor of Yaroslav Pelensky). - New York: Ross, 2004. - P. 1171-1188. ; The very same: Land issue and the Central Rada / V. Verstyuk // *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist: zb. nauk. prats (Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood: Scientific papers). - Ed 15. - Lviv: Institute of Ukrainian Studies named after: I. Krypiakevych NAS of Ukraine, 2006-2007. - P. 654-663. ; The very same: The Ukrainian Central Rada: the period establishment / V. Verstyuk // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian Historical Journal). - K., 2007. - No. 2. - P. 23-46. ; The very same: All-Ukrainian national congress in the context of the establishment of the Central Rada / V. Verstyuk // *Problems of studying the history of the Ukrainian revolution of 1917-1919. - 2008. - Ed. 3. - pp. 5-17. The very same: The Political struggle for power in the Ukrainian People's Republic in the first months of its proclamation / V. Verstyuk // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian Historical Journal). - 2008. - No. 1. - S. 4-31. ; The very same: The Central Rada - the first************

- Ukrainian parliament / V. Verstyuk // *History of Ukrainian parliamentarism: From the parliamentary forms of organization of political life to the present*. - K.: Dnipro, 2010. - V. I-III. - P. 286-318.; *The very same: The Central Rada and the Temporary Government in Sergii Yefremov's works (March-November 1917)* / V. Verstyuk // *Problemy vyvchennia istorii ukrainskoi revoliutsii 1917 - 1921 rokiv (Problems of studying the history of the Ukrainian Revolution of 1917-1921)*. - K.: Institution of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2012. - Ed. 7. - P. 89-112.; *The very same: The Ukrainian Central Rada and the Ukrainization of the military units of the Russian Army* / V. Verstyuk // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian Historical Journal)*. - 2012. - No. 3. - P. 4-27.; *The very same: The rise of social extremism and the decline of the institutions of power in Ukraine in the second half of 1917* / V. Verstyuk // *Zb. nauk. prats «Sotsialni konflikty ta povsiakdenne zhyttia revoliutsiinoho suspilstva 1917 - 1921 rr.» (Scientific papers "Social conflicts and the everyday life of the revolutionary society of 1917 - 1921")*. - K.: Institute of History of Ukraine, National Academy of Science of Ukraine, 2014. - P. 76-110. etc. (in Ukr.)
7. Verstyuk, V. *Peasant imperatives of the Ukrainian revolution* / V. Verstyuk // *History of the Ukrainian peasantry. Essays in 2 volumes*. - K.: Scientific Opinion, 2006. - P. 527-555. (in Ukr.)
8. Verstyuk, V. *The February Revolution. Ukrainian Central Rada*. Brest / V. Verstyuk // *Essays on the history of the Ukrainian Revolution of 1917-1921. Two books*. / Ed. V. Smolii, G. Boryak and others. - K.: Scientific thought, - B. 1. - pp. 87- 250. (in Ukr.)
9. Veresyuk, V. "From the Great October Socialist Revolution and the Civil War in Ukraine (1917-1920)" to "Essays on the History of the Ukrainian Revolution" and beyond: *History of Changes in the Research Paradigm* / V. Verstyuk // *Revolution, Statehood, Nation: Ukraine on the path of self-affirmation (1917-1921)* : International scientific conference - P. 447-460. (in Ukr.)
10. Soldatenko, V. *The Ukrainian Central Rada. Documents and materials* / V. Soldatenko // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian Historical Journal)*. - 1996. - № 2. - P. 150-152.; *The very same: The Ukrainian Central Rada in documents and materials* / V. Soldatenko // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian Historical Journal)*. - 1996. - No. 6. - P. 143-147. *The very same: Hrushevskyy and the Ukrainian revolution* / V. Soldatenko // *History of Ukraine*. - 1996. - No. 2-3. - P. 5. *The very same: The Contribution of M. Hrushevskyy in the Concept of the Ukrainian Revolution* / V. Soldatenko // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian Historical Journal)* - 1996 - No. 5. - p. 3-28; *The very same: The Ukrainian revolution of the age of the Central Rada: the analysis of the experience of periodization* / V. Soldatenko // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian Historical Journal)* - 1997. - No. 3. - P. 3-25.; *The very same: Introduction. Preliminary considerations and precautions*. / V. Soldatenko // *Ukrainian Revolution: Concept and Historiography*. - K., 1997. - P. 3-26. *The very same: The Formation of the UPR and the choice of the prospect of its socio-political development* / V. Soldatenko // *Istoria Ukrainy (History of Ukraine)*. - 1997. - № 46. - P. 2.; *The very same: Introduction. Preliminary considerations and precautions. Conclusions* / V. Soldatenko // *Ukrainian Revolution: Concept and Historiography (1918-1920)*. - K. . 1999. - P. 3-26; 405-418.; *The very same: The Ukrainian Revolution. Historical essay*. - K.: Lybid. - 976 s.; *The very same: Where are the real roots of modern Ukrainian statehood? (Attempts to assess some trends in the study of state-building in the era of the revolution of 1917-1920)* / V. Soldatenko // *Ukraina: retrospektyva i perspektyva (Ukraine: retrospective and prospect)*. - Collection. - K., 1999. - P. 62-67.; Kuras I., Soldatenko V. *Ukrainian revolution: the newest state of historiographic development of the problem and the urgent tasks of the research* / I. Kuras, V. Soldatenko // *Naukovi zapysky Instytutu politolohichnykh i etnologichnykh doslidzhen NAN Ukrainy (Scientific notes of the Institute of Political Science and Ethnological Research of the National Academy of Sciences of Ukraine)*. - 1999. - Ed. 7. - pp. 4-21.; *The very same: The latest edition and research on the history of the Ukrainian revolution* / V. Soldatenko // *Aktualni problemy vitchyznianoï istorii – XX st. Zb. naukovykh prats, prysviachenykh pamiaty akademika NAN Ukrainy Yu.Iu. Kondufora (Actual problems of national history - the twentieth century. Scientific works dedicated to the memory of academician of the National Academy of Sciences of Ukraine Y. Conduffor)* - V. I. - K., 2004. - P. 237-305. *The very same: The Day of the Ukrainian Revolution (1917-1920) in modern historiography* / V. Soldatenko // *Hileia. Naukovyi visnyk: Filosofiia. Istoriia. Politolohiia (Gileia. Scientific Herald: Philosophy. History. Politology)*. - 2005 – C. 1. - P. 87-151.; No. 2. - P. 68-103; 3. - P. 50-72.; *The very same: New trends and actual problems of historiographical development of the processes of the revolutionary era of 1917-1920 in Ukraine* / V. Soldatenko // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian Historical Journal)*. - 2008. - No. 1. - P. 75-87.; *The very same: New Approaches to Understanding Historical Experience and Lessons from the Revolutionary Age of 1917-1920 in Ukraine* / V. Soldatenko // *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnogo universytetu (Scientific Papers of the History Faculty of Zaporizhzhya State University)*. - Zaporizhzhya: Prosvita, 2008. - Ed. XXIV - P. 93-103.; *The very same: Introduction. Short notes on revolution, conjuncture and historiography* / V. Soldatenko // *Ukraine in the revolutionary period: Historical essays-chronicles*. - Kh., 2008. - S. 7-84 etc. (in Ukr.)
11. Soldatenko, V. *Ukraine in the revolutionary days: historical essays-chronicles: in 4 volumes* / V. Soldatenko. - Kh: Flag, 2008 - V. I.: Year 1917 - 2008. - 560 p.; *The very same: Ukraine in the revolutionary days: historical essays-chronicles: in 4 volumes* / V. Soldatenko. - K.: Svitoliad, 2009-2010. - V. II: Year 1918. - 2009. - 411 p. (in Ukr.)
12. Panchuk, A. M. *Historiography of the Western Ukrainian People's Republic (1918-2000)* / A. Panchuk: Thesis for a candidate degree in History, - K., 2000. - 20 p. (in Ukr.)
13. Soldatenko, V. *The Status of Historiographical Development and Actual Problems of the Study of the History of the Ukrainian Revolution* / V. Soldatenko // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian Historical Journal)*. - 1999. - № 1. - P. 68-85. (in Ukr.)
14. Zhytkov, O. *Social and iegal analysis of the land legislation of the Central Rada in the newest Ukrainian historiography* / O. Zhytkov // *Visnyk Kyivskoho Natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriia (Bulletin of the Taras Shevchenko National University. History)*. - K.: Publishing and printing center "Kyiv University", 2015. - Ed. 3 (126). - P. 11-16. (in Ukr.)
15. Kapeliushnyi, V. P. *Ukrainian national statehood of the age of liberation struggle (1917-1921): historiography* / V. Kapeliushnyi: PhD Thesis / V. Kapeliushnyi. - K., 2004. - 715 pp. (in Ukr.)
16. Kapeliushnyi, V. P. *The acquired and lost independence: a historiographic essay of Ukrainian statehood during the period of national liberation struggle (1917-1921): Monograph* / V. Kapeliushnyi. - K.: Olan, 2002. - 608. (in Ukr.)
17. Lozovyi, V. *The agrarian revolution in the Dnieper Ukraine: the attitude of the peasantry to power in the days of the Central Rada (March 1917 - April 1918): Monograph* / V. Lozovyi. - Kamyanets-Podilsky: "Moshak M.I.", 2008. - 480 p.
18. Zemziylina, N. I. *Peasant question in Ukraine from 1917 to 1918 (historiography of the problem)* / N. Zemziylina: Thesis for a candidate degree in History. - K., 1998. - 17 p.; (in Ukr.); Gryboedov, S. V. *Ukrainian state of Hetman P. Skoropadsky. Historiographic study* / S. Gryboedov: Thesis for a candidate degree in History. - K., 2001. - 20 p; (in Ukr.); Salata, G. V. *Agrarian Policy of Ukrainian National Governments (1917 - 1920): Historiography* / G. Salata: Thesis for a candidate degree in History. - K., 2010. - 16 p. (in Ukr.); Taranenko, O. M. *Agrarian Policy of P. Skoropadsky: Ukrainian Historiography of the Problem* / O. Taranenko:

Thesis for a candidate degree in History. - Cherkasy, 2011. - 20 p. (in Ukr.)

19. Kovalova, N.A. Agrarian Policy of Ukrainian National Governments (1917-1921) / N. Kovalova: Thesis for a candidate degree in History. - K., 1999. - 24 p. (in Ukr.)

20. Kovalova, N.A., Kornovenko S.V., Malinovaskyi B.V. Mykhailuk O.V., Morozov A. G. Agrarian Policy in Ukraine in the Period of the National Liberation Revolution (1917-1921) / N. Kovalova. - Cherkassy: Ant, 2007. - 280 p. (in Ukr.)

21. Malkin, V. P. Land issue in Ukraine in during 1917-1920 revolution / V. Malkin: Thesis for a candidate degree in History. - Ostrog, 2000 - 189 p. ; (in Ukr.); Kutashev, I.V. Peasant movement in Ukraine (March 1917 - April 1918) / I. Kutashev: Thesis for a candidate degree in History - K., 2002. - 17 p. (in Ukr.)

22. Zaritska, I. M. Historical experience of development of land legislation in Ukraine (1917-1921) / I. Zaritska: Thesis for a candidate degree in Law - K., 2009. -19 p. (in Ukr.)

23. Voronyanskiy, O.V. Economic Policy of the Central Rada / O. Voronyanskiy: Thesis for a candidate degree in History. - Dnipropetrovsk. Dnipropetrovsk state U-ty., 1995. - 214 p. (in Ukr.); Radchenko, L.O. Contemporary Historiography of the National-Democratic Revolution in Ukraine 1917-1920 / L. O. Radchenko - Kharkiv, 1996. - 120 p.; Bilyan, L. Ya. Historiography of the Ukrainian Revolution of 1917 - the beginning of 1918. / L. Bilyan: Thesis for a candidate degree in History. - Lviv, 2001. - 234 p. (in Ukr.); Prysiazhniuk, Y.P. Mentality and craft of the historian. Methodological paradigm of peasant studies in Ukraine during XX-XXI centuries. : Monograph / Y. Prysiazhniuk. - Cherkasy: Vertical; Kandych S. G., 2006. - 122 p. The very same: The Ukrainian peasantry of the Dnieper Ukraine: the social history of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. / Y. Prysiazhniuk. - Vertical; Kandych S. G., 2007. - 456 p. (in Ukr.)

25. Mykhailuk, O.V. Peasantry of Ukraine in the first decades of the twentieth century. : Social and cultural processes / O. Mychaillyuk. - Dnipropetrovsk: "Innovation", 2007. - 456 p. (in Ukr.)

26. Petliuk, Y. / Y. Petlyuk // Entrepreneurship, economy and law. - 2010. - No. 8. - P. 137-140. (in Ukr.)

27. Zhytkov, O.A. The Peasant Factor of the Revolution of 1917-1920 in Modern Ukrainian Historiography / O. Zhytkov // Hurzhiivski istorichni chytannia: Zb. nauk. Prats (Gurzhiiv Historical Readings: Collection of scientific works). - Cherkasy: Cherkasy B. Khmelnytskyi National University. - 2011. - Ed. 4. P. 32-33. ; The very same: Contemporary Ukrainian Historical Historiography of the Land Reform of the Ukrainian Central Rada of 1917 - early 1918 / O. Zhytkov // Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukraini. Naukovyi zbirnyk (Bulletin of the Academy of Labor and Social Relations of the Trade Unions in Ukraine. Scientific collection). - 2013 - No. 3 (67). - P. 75-81. ; The very same: Peasant study in the context of the formation of the concept of the Ukrainian revolution of 1917 - 1921. / O. Zhytkov // Naukovyi zapysky. Serii: Istorychni nauky (Scientific notes. Series: Historical Sciences). - Issue 18. - Kirovograd: RVB KDPU named after V. Vynnychenko, 2013. - P. 146-153; The very same: The first publication of documents of the Central Rada on land reforms in Ukraine (1918) / O. Zhytkov // International scientific-practical conference "Current issues and problems of development of modern civilization: historical, sociological, political science aspects"; 27 June 28, 2013 Kherson. - Kherson: Pub. house "Helvetyka", 2013. - P. 21-24; The very same: Mykhailo Hrushevskiy about the agrarian-peasant question of the age of liberation: the historiographic aspect / O.A. Zhytkov // Naukovyi visnyk Chernivetskoho un-tu. Serii: istoriia. Politychni nauky. Mizhnarodni vidnosyny. Zb. Naukovykh prats (Scientific Herald of Chernivtsi Univ., Series: History, Political Sciences, International Relations, Scientific Collections) - Chernivtsi: Chernivtsi National University, 2014. - Issue 684-685. - pp. 127-132. The very same: The Historians on the Origins of Land Reforms of 1917-1921 in the Dnieper Ukraine / O. Zhytkov // Visnyk Kyivskoho Natsionalnogo

universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istorii (The Bulletin of the Taras Shevchenko National Taras Shevchenko National University of Kyiv History) - K., 2014. - Issue 5 (123) - pp. 9-14; The very same: The Periodicals on the materials of the appellation of origin as the source of research on the agrarian policy of the Ukrainian Central Rada 1917-1918. / O. Zhytkov // Naukovyi zapysky Kirovohradskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im. V. Vynnychenka. Serii: Istorychni nauky (Scientific notes of the Kirovograd State Pedagogical University named after V. Vynnychenko. Series: Historical Sciences), Kirovograd, 2014. - Ed. 19. - pp. 225-231. ; The very same: The agrarian question of the era of the Ukrainian revolution in the propaganda literature of 1917-1921. Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii: Istorychni nauky (Bulletin of Cherkasy University. Series: Historical Sciences). - Cherkasy, 2014. - Ed. 29 (322). - pp. 24-28. etc. (in Ukr.)

28. Zhytkov, O. Social-legal analysis of the land legislation of the Central Rada in the newest Ukrainian historiography / O. Zhytkov // Visnyk Kyivskoho Natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istorii (Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv History) - K., 2015. - Ed. 3 (126). - P. 11-16. (in Ukr.)

29. Zhytkov, O.A. Investigation of peasant studies in the context of the formation of the concept of the Ukrainian revolution of 1917-1921. / O. Zhytkov // Naukovyi zapysky KDPU. Serii: Istorychni nauky (Scientific Papers of the KPUU. Series: Historical Sciences) / Ed. B. O. Achkinazi [and others]. - Kirovograd: KDPU named after V. Vynnychenko, 2013. - Ed. 18: All - Ukrainian scientific and practical conference, devoted to the scientific and teaching activity of Professor V. M. Filorev. - P. 146-153. (in Ukr.)

30. Burdin, M. Land Relations Reform of the Central Council of the UNR / M. Burdin // Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo : naukovo-praktychnyi hospodarsko-pravovyi zhurnal (Entrepreneurship, economy and law: scientific and practical economic and legal journal). - 2016. - No. 11. - P. 104-109. (in Ukr.)

31. Smolii, V. A. Revolution, statehood, nation: Ukraine on the path of self-affirmation (1917-1921): Speech at the International. Scientific conference. (Kyiv National Taras Shevchenko University, June 1, 2017 / V. Smolii // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian Historical Journal)- 2017. - No. 3. - P. 4-7. - To the 100th Anniversary of the Ukrainian revolution of 1917-1921. (in Ukr.)

V. Gotsuliak

MYKHAYLO GRUSHEVSKYI AND AGRICULTURAL POLICY OF THE CENTRAL RADA IN MODERN UKRAINIAN HISTOROGRAPHY

To investigate the problem: M. Hrushevskiy and the agrarian policy of the Central Rada by modern Ukrainian scholars.

To analyze the main trends and peculiarities of the above mentioned problem study.

The author will pay attention to the following provisions contained in the works of the researchers. In the opinion of some of them, Hrushevskiy as a politician, being captured by the concept of autonomy, evolved and freed from it and started to defend Ukraine's independence. As a politician and historian, he described the peasants' question from the point of view of the agrarian problem decision, and differed little in his estimations from any representative of the ruling elite when reacted to the revolutionary actions of the peasantry.

The analysis of the works of modern scholars who have studied the question proves that in the social-political, economic, and legal context they investigated such aspects as the content and features of a number of laws and bills, the range of state structures involved in the development of land programs, the mechanism of implementation the main concepts of agrarian reform, the role and place in resolving the land affairs of political parties and public organizations, the mutual influence between the Ukrainian and Russian agrarian programs of various political forces, the landmarks of the peasantry in the land, the peasant movement of that time.

From this point of view, the scientific analysis of the process of legislative support for the distribution and redistribution of land in Ukrainian national state formations of 1917-1921 allows to confirm general and to formulate concrete conclusions.

First of all, the urgent need to resolve the land problem in all Ukrainian national state formations of the revolutionary era has become a catalyst for the activation of the legal policy of Ukrainian governments and the establishment of a national land law.

The Ukrainian governments didn't succeed in solving the agrarian question. It was caused not only by the frequent changes in political regimes, but also by the discreteness of the reforms they undertook.

Thus, the Ukrainian Central Rada (UCR) had declared the abolition of private land ownership, but did not implement the land reform in life. When peasants began to exercise their right to land, the UCR issued a decree on its prohibition. This caused a negative reaction of peasantry and reoriented its significant part to the Bilshovyk slogans of "socialization" of the land, which, in fact, repeated the provisions of the land legislation of the Central Rada.

For the first time the analysis of the works of contemporary Ukrainian scholars dedicated to M. Hrushevskiy and the agrarian policy of the Central Rada in the context of the historiography was carried out.

Modern Ukrainian scholars have carried out a kind of "historiographical breakthrough" in the investigation of the most controversial plots of revolutionary events of 1917-1921. They also continue to conduct a constructive dialogue on the most acute and controversial issues, thus approaching to the solution of a complex scientific problem.

The research of the leading contemporary Ukrainian scientists also identified a set of unresolved issues. Namely, the scientific works do not adequately cover the direct link between the proclamation and functioning of the Government of the Ukrainian People's Republic (UPR) and the content of the land reforms carried out with the consequences of the First World War. They identify promising trends of agrarian history research of the era of the Central Rada of the UPR.

Key words: M. Hrushevskiy, Central Council, UNR, agrarian policy, agrarian reform, land relations, land ownership, modern historiography.

УДК 94(477):63-051

А. П. Іржавська

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ВСЕУКРАЇНСЬКІ СИМПОЗИУМИ З АГРАРНОЇ ІСТОРІЇ: НОВІТНЯ СТОРІНКА ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті йдеться про наукові симпозиуми з аграрної історії, які проводяться Інститутом історії України НАН України, Черкаським національним університетом ім. Богдана Хмельницького та Науковим товариством істориків-аграрників. Висвітлено проблематику, рівень і формат історико-аграрних форумів та їх вплив на перспективи досліджень з історії селянства та сільського господарства. Констатовано, що симпозиуми також виявляють пильний інтерес до сучасних питань сільськогосподарського виробництва та соціальних проблем села. Учасники аналізують і розробляють підходи до подолання нинішніх негативних тенденцій у розвитку сільського господарства, містять рекомендації щодо використання історичного досвіду для розв'язання інституціональних проблем сільської місцевості.

Ключові слова: аграрна історія, симпозиум, Наукове товариство істориків-аграрників, Науково-дослідний інститут селянства, історико-аграрні дослідження.

Постановка проблеми. Однією з ефективних і найпоширеніших форм оцінки результатів наукових

досліджень є їх належна експертиза і публічне обговорення науковцями і практиками відповідного фаху, спеціалістами народного господарства. Існує стала традиція проведення наукових форумів різного рівня і формату, серед яких в останні десятиліття послідовний характер мають симпозиуми з аграрної історії. Їх за роки незалежності України відбулося десять, вони вже набули своєї риси вітчизняної історичної науки. Кожні 2–3 роки історики селянства і сільського господарства збираються на власному симпозиумі, виносять поточні результати своїх досліджень на публічне обговорення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цей сталий науково-організаційний сегмент сучасного наукового життя привертає увагу на сторінках спеціальної фахової літератури. Вперше про започаткування симпозиумів написано у розвідці В. М. Мельниченка [1 – 2]. Роботу окремих симпозиумів розкрито у публікаціях І. А. Фаренія [3 – 4], А. П. Іржавської [5 – 7] та ін. Враховуючи сталий і послідовний характер проведення симпозиумів, існує необхідність аналізу цієї організаційної форми наукової роботи та визначення її ролі у розвитку сучасної науки.

Мету підготовленої розвідки бачимо в створенні узагальненого образу симпозиумів з аграрної історії, який би дозволив судити про їх досягнення та можливі перспективи у розвитку історико-аграрних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Всеукраїнські симпозиуми з аграрної історії мають свою вже давню традицію. Ще в часи пошуків організаційного ґрунту для утвердження національної історіографії, у далекому 1996 р., відбувся перший такий симпозиум у місті Умані у тамтешній сільськогосподарській академії, а нині – Уманський національний університет садівництва. У ньому взяли участь науковці Києва, Донецька, Харкова, Черкас, Умані, Ужгорода, Львова, Запоріжжя, Івано-Франківська, Сімферополя та інших міст України [2]. Ініціатором заходу була група авторитетних істориків-аграрників з різних науково-освітніх закладів держави: Р. Д. Лях, В. В. Калініченко, П. П. Панченко, В. І. Марочко, А. М. Шатохін та ін. У складних умовах 1990-х рр. науково-педагогічна громадськість Черкаського університету знайшла в собі сили продовжити скликання симпозиумів, у чому була активно підтримана Інститутом історії України НАН України. На початку ХХІ ст. симпозиуми стали звичними для істориків селянства науково-експертними заходами. Організаційну роль у їх проведенні взяли на себе Інститут історії України НАН України, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького та Наукове товариство істориків-аграрників.

Визначальним фактором у долі симпозиумів став 2000 р., коли на базі науково-педагогічної громадськості Черкащини відбулася інституалізація історико-аграрних досліджень. У цей рік було засновано Наукове товариство істориків-аграрників – громадське об'єднання вчених-істориків Черкаської області, а при Черкаському національному університеті спільно з Інститутом історії НАН України було створено Науково-дослідний інститут селянства. Перед